

tussen Duin & Dijk

Jubileumnummer Natura 2000

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 11 4 ● 2012

Verlanding

● Jonge verlandingsvegetatie met onder andere moerasvaren, kleine lisdodde en galigaan. In het water gewoon blaasjeskruid en kikkerbeet. Foto: Bas van de Riet.

Veenmosrietlanden en trilvenen zijn kenmerkend voor het cultuurlandschap in de laagveengebieden. Zij vertegenwoordigen zeer bijzondere en soortenrijke ontwikkelingsstadia in de verlanding, die begint in open water van sloten, petgaten en plassen. In Noord-Holland vinden we deze vegetaties met name in de regio's Laag Holland en het Vechtplassengebied.

Trilvenen en Veenmosrietlanden beslaan in Europa een vrij groot areaal, maar de soortenrijke vormen zijn overal zeldzaam en bedreigd (Ministerie van LNV, 2008). Nederland herbergt naar verhouding een grote oppervlakte en met name veenmosrietlanden hebben een zwaartepunt bij ons. In de Natura 2000-terminologie vallen deze plantengemeenschappen onder het habitatype overgangs- en trilvenen (H7140). Samen met de moerasheiden (habitatype H4010 vochtige heiden) vormen zij belangrijke verlandingsstadia.

In 2010 zijn in het Vechtplassengebied alle veenmosrietlanden en trilvenen bezocht en geïnventariseerd. Zodoende is een goed beeld verkregen van de huidige status.

In dit artikel laten we zien hoe de veenmosrietlanden en trilvenen in het Vechtplassengebied er aan toe zijn en wat de grootste bedreigingen zijn voor hun voortbestaan.

Landschappelijke samenhang

In het Vechtplassengebied zijn twee Natura 2000-gebieden aangewezen: het Naardermeer en de Oostelijke Vechtplassen. Het laatste omvat een aantal deelgebieden, te weten de Loosdrechtse Plassen, Ankeveense Plassen en Het Hol in de provincie Noord-Holland en in de provincie Utrecht de Molenpolder, Bethunepolder en Westbroekse Zodden. Een belangrijk deel van de ondergrond bestaat uit veen, welke richting oosten uitwigt tegen de pleistocene zandafzettingen van de Utrechtse

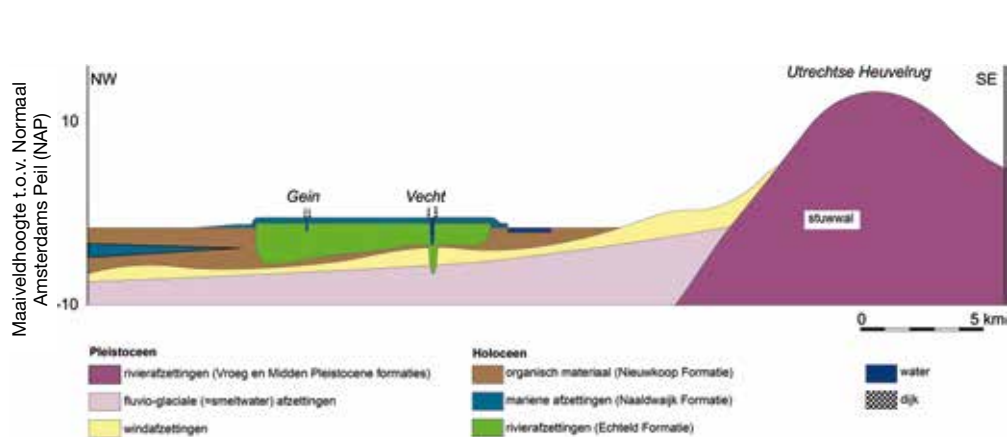
Heuvelrug en het Gooi. Vanuit deze hoger gelegen zandgronden komt in de lager gelegen veengebieden kwelwater aan het oppervlak, waardoor lokaal het oppervlakte-water gevoed wordt met ijzer- en basenrijk grondwater dat arm is aan voedingsstoffen (figuur 1). Zeker op plaatsen waar sloten, plassen en petgaten tot op het zand zijn uitgegraven en de kwel makkelijk aan het oppervlak komt, hebben zich soortenrijke verlandingsvegetaties kunnen ontwikkelen.

Trilveen en Veenmosrietland

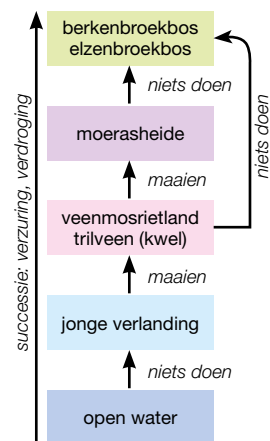
De plantengemeenschappen van veenmosrietlanden, trilvenen en ook moerasheiden zijn verlandingsfasen in de successie van open water naar broekbos (figuur 2).

en in de Vechtstreek

Waar leeftijd een rol gaat spelen

● *Figuur 1. Dwarsdoorsnede van de bodem in het Vechtplassengebied en aangrenzende Heuvelrug. De veenlaag wijgt uit tegen de zandbodem in de ondergrond. De kwelstromen zijn zichtbaar gemaakt als pijlen. Bron: Ingwer Bos.*

● *Figuur 2. Vereenvoudigd successieschema van de ontwikkeling van verlandingen in zoete laagveenwateren.*

Deze verlandingen starten over het algemeen met water- en oeverplanten, die open water koloniseren en op den duur een dichte vegetatie vormen met krabbenscheer, waterdriehblad, moerasvaren en riet. Op deze manier ontwikkelt zich een drijvende wortelmat, een kragge of zodde genoemd, die zich steeds verder opbouwt en op den duur zelfs iets boven het water uit gaat groeien. Deze verlandingen ontstaan in matig voedselrijke petgaten en kleine plassen met weinig golfslag. Het zijn fasen in de successie (opeenvolgende ontwikkeling) in laagveenmoeras. Door jaarlijks de vegetatie te maaien kunnen de soortenrijke fasen van veenmosrietland en trilveen lang stand houden. Bomen en struiken krijgen dan geen kans, snelle strooiselophoping wordt voorkomen en voedingsstoffen worden met het maaisel afgevoerd. Wanneer de jonge verlandingen niet worden gemaaid, of beheer gestaakt wordt, zal zich op den duur een broekbos ontwikkelen.

Trilveen

Trilvenen zijn verlandingsvegetaties die beperkt zijn tot gebieden die onder invloed staan van zoet

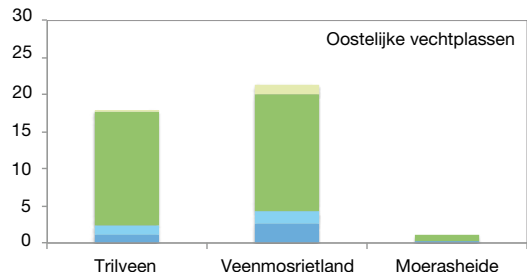
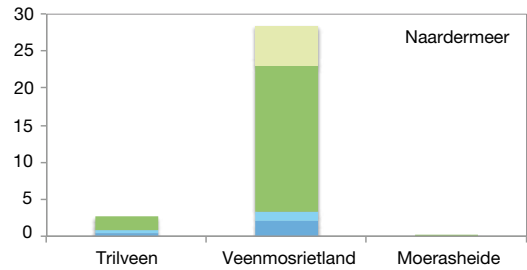
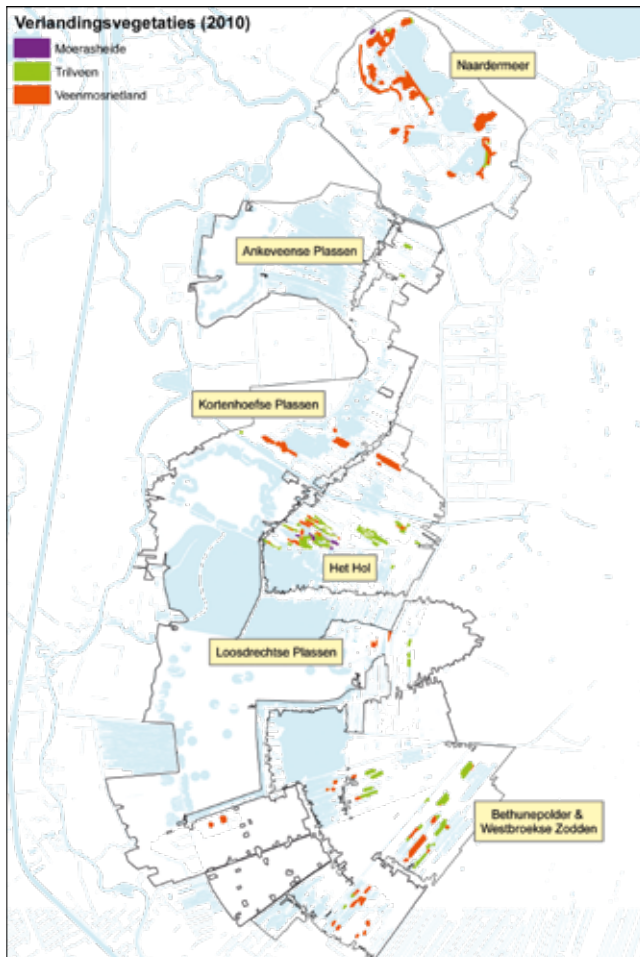
kwelwater. In het Vechtplassengebied gaat het om wateren die gevoed worden met grondwater dat vanuit de Utrechtse Heuvelrug naar boven komt in de lager gelegen veenweidepolders.

Trilveenvegetatie is soortenrijk en kwetsbaar. In de moslaag vinden we vooral blad- en slaapmossen, en maar weinig veenmossen. De vegetatie bestaat uit allerlei zeggesoorten, waaronder ronde zegge, snavelzegge en draadzegge. Andere kenmerkende trilveensoorten zijn klein blaasjeskruid en mooie bloemplanten als wateraardbei, waterdriehblad, kleine valerianen en moeraskartelblad (Weeda *et al.*, 2000). Ook kunnen trilvenen zeldzame orchideeën herbergen, zoals groenknolorchis, een soort die is opgenomen in de Europese Habitatrichtlijn. Holpijp, paddenrus en waterdriehblad zijn kenmerkend voor jonge trilvenen. Wanneer ze ouder worden gaan andere planten domineren, zoals ronde zegge, draadzegge, moeraskartelblad, schorpioenmossen en goudmossen. Verzuring indicators van oudere trilvenen zijn slank en gewoon veenmos, gewoon haarmos, veenpluis en sterzegge.

Er is vaak een bulten en slenkenpatroon zichtbaar. Op de zuurdere bulten groeit ronde zonnedauw en geelgroene zegge. In de slenken, waar basenrijk water nog steeds invloed heeft, groeien kwelindicerende soorten als klein blaasjeskruid, ronde zegge en moeraskartelblad. Om als Europees habitatype te kwalificeren, moet de oppervlakte minimaal 100 vierkante meter beslaan. Rompgemeenschappen met onder andere holpijp, paddenrus, zwarte zegge en veenpluis kwalificeren alleen als ze grenzen aan zelfstandige vegetaties, zoals de associatie van schorpioenmos en ronde zegge. Een hoge soortenrijkdom (>20 plantensoorten per m²) en geen of weinig struweel (<10%) zijn eveneens kenmerken van een goede structuur als habitatype. Wanneer pijpenstrootje, veenpluis of gewoon haarmos domineren in de trilveenvegetaties worden ze als matig ontwikkeld beschouwd.

Veenmosrietlanden

Veenmosrietlanden ontstaan wanneer rietvegetaties jarenlang gemaaid worden. Ze zijn niet afhankelijk van kwelwater en zijn daarom iets wijder verspreid dan

■ oud (geen habitattype)
■ oud
■ jong (geen habitattype)
■ jong

● *Figuur 4. Oppervlakte in hectaren en kwaliteit van de veenmosrietlanden en trilvenen in de Oostelijke Vechtplassen en het Naardermeer (2010).*

● *Figuur 3. Actueel overzicht (2010) van de ligging van de trilvenen (paars) en veenmosrietlanden (rood) en moerasheide (groen) in de Oostelijke Vechtplassen en het Naardermeer.*

trilvenen. In veenmosrietlanden is de aanwezigheid van kamvaren, zompzegge, moerasviooltje, ronde zonnedauw, tormentil en verschillende (onder andere rode) veenmossoorten kenmerkend (Van 't Veer & Hoogeboom, 2009) en ontbreken de eerder genoemde kwelindicerende plantensoorten van trilvenen. Veenmosrietlanden kunnen wel langzaam ontwikkelen uit trilvenen: wanneer de vegetatiemat dikker wordt krijgt regenwater meer invloed en treedt verzuring op. Daardoor verdwijnen de kenmerkende trilveensoorten en gaan met name veenmossen domineren. Dit is een natuurlijk proces in laagveensystemen. Vaker ontstaan veenmosrietlanden uit zoomvormende ruigten en wanneer jonge natte rietlanden worden gemaaid. De moslaag in veenmosrietlanden is gesloten en bestaat voornamelijk uit veenmossen, maar ook uit blad- en slaapmossen. Er is een ijle rietlaag aanwezig en in de kruidlaag groeien kamvaren en ronde zonnedauw.

Veenmosrietland komt vooral voor in petgaten, plekken in het veen waar in het verleden turf is gestoken. Hierin ontwikkelde zich achtereenvolgens waterriet, koekoeksbloemrietland en veenmosrietland. Koekoeksbloemrietland wordt ook tot het habitattype veenmosrietland gerekend, mits het grenst aan de vegetatie veenmosrietland en de veenmosrijke typen van het zwarte zegge-verbond. Deze plantengemeenschap is kenmerkend voor jong veenmosrietland. Het is kruidrijk met soorten als echte koekoeksbloem, grote ratelaar, gevleugeld hertshooi, moerasrolklaver, rietorchis en veenreukgras. De rietlaag is vrij dicht en veenmossen komen verspreid voor. Wanneer het ouder wordt, komt er veenpluis en ronde zonnedauw bij en neemt het aandeel riet wat af. Oude verzuurde veenmosrietlanden worden gedomineerd door gewoon haarmos en soms door cranberry. De waterkwaliteit bepaalt of een overgangsveen

snel of langzaam verzuurt. Verzuurde veenmosrietlanden zijn weliswaar voedselarmer en soortenarmer, maar zijn wel belangrijk voor de Habitatrichtlijnsoort noordse woelmuis, zilveren maan en allerlei veenpaddenstoelen. Bijzondere soorten van veenmosrietland zijn welriekende nachtorchis, veenmosorchis en addertong. Ook grote verschijningen als koningsvaren of het minuscule elzenmos zijn kenmerkende soorten. Om als habitattype te kwalificeren moet er een goed ontwikkelde laag van blad- of veenmossen aanwezig zijn en bedraagt het oppervlak meer dan 100 vierkante meter. Binnen een vierkante meter komen minstens 20 plantensoorten voor, waaronder tormentil, ronde zonnedauw, moerasviooltje, kamvaren en uiteraard diverse veenmossoorten, waarbij glanzend-, hoogveen- en rood veenmos het meest bijzonder zijn. Matig ontwikkeld zijn verschillende

● Groenknolorchis, een bijzondere soort in trilvenen
Foto: Bas van de Riet.

rompgemeenschappen met dominantie van veenpluis, gewoon haarmos, moerasstruisgras, cranberry en zwarte zegge.

Veldinventarisatie

In de zomer van 2010 zijn alle plekken met veenmosrietlanden en trilvenen in het Vechtplasengebied bezocht. In het kaartje (figuur 3) is te zien dat er in het Naardermeer grote oppervlakten veenmosrietland (rood) voorkomen en Het Hol springt eruit vanwege de trilveenvegetaties (paars). Ook in de Westbroekse zodden zijn nog relatief veel kenmerkende trilveenvegetaties.

Op basis van de aanwezigheid en bedekking van kenmerkende plantensoorten is een analyse gemaakt van de huidige status. Daarbij is gekeken naar twee zaken. Ten eerste naar de fase in de ontwikkeling. Oftewel gaat het om jonge of oude en meer verzuurde locaties. Ten tweede is geanalyseerd of de locaties voldoen aan de kwalificatie-eisen van het Europees habitatype (minimale oppervlakte, aanwezigheid van bepaalde soorten).

Opvallend is dat het merendeel van de verlandingen oude, verzuurde vormen betreft (figuur 4). Het grootste deel betreft oudere stadia met vrij soortenarme vegetaties en verzuringsindicatoren als gewoon haarmos. In het Naardermeer komt een grote oppervlakte aan veenmosrietland voor, hoewel daar geen doelstelling geldt voor het habitatype.

In de Oostelijke Vechtplassen herbergt Het Hol het grootste oppervlak aan overgangsvveen. In Polder Kortenhoef treedt verbossing op, waardoor het oppervlak aan veenmosrietland is afgenomen.

Bedreigingen en toekomstperspectief

In beide gebieden komen vegetaties voor die niet meer kwalificeren

als Natura 2000-habitatype door het ontbreken van kenmerkende soorten en door verruiging en verbossing (figuur 4). De bestaande, soortenrijke verlandingen zijn weliswaar lang in stand te houden, mits adequaat beheerd, maar op den duur verdwijnen soorten door verzuring en verdroging. In tegenstelling tot anderhalve eeuw geleden ontstaan er nu nog maar weinig nieuwe verlandingen. Dat is momenteel het grootste probleem voor de instandhouding en ontwikkeling van veenmosrietlanden en trilvenen. Oorzaken van het uitblijven van nieuwe verlanding moet worden gezocht in problemen met de waterkwaliteit, onnatuurlijke waterpeilen en schoningsbeheer (Sarneel, 2010; Lamers *et al.*, 2004). Versnippering van natuurgebieden bemoeilijkt bovendien de verspreiding van kraggevormende plantensoorten (Soomers, 2012; Lamers *et al.*, 2004). Ook toegenomen begrazingsdruk door een sterk groeiende ganzenpopulatie en muskusratten speelt vermoedelijk een belangrijke rol (Sarneel, 2010; Bakker, 2010).

Voor de toekomst is het belangrijkste om jonge verlandingen tot ontwikkeling te laten komen. Door jonge, kruidenrijke rietlanden jaarlijks te maaien en het maaisel af te voeren kan de ontwikkeling richting overgangsvveen in gang gezet worden. Vermesting (vanuit aangrenzend grasland, voedselrijk oppervlaktewater en/of stikstofdepositie uit de lucht) moet worden voorkomen. Tegelijk moeten de bestaande overgangsvvenen zo goed mogelijk worden beheerd, omdat deze fungeren als bronpopulatie van soorten. Dat betekent dat ze jaarlijks consequent moeten worden gemaaid om verbossing te voorkomen. Het laten liggen van maaisel, spoorvorming door gebruik van te zware machines en overbeweiding moeten worden voorkomen. Op die

manier is hopelijk het tij te keren en kunnen de veenmosrietlanden en trilvenen weer worden verjongd.

Bas van de Riet
b.vanderiet@landschapnoordholland.nl
Landschap Noord-Holland
Postbus 222, 1850 AE Heiloo

Dorien Hoogeboom
d.hoogeboom@landschapnoordholland.nl

Literatuur

- LAMERS, L.P.M., P.J.J. VAN DEN MUNCKHOF, M. KLINGE & J.T.A. VERHOEVEN, 2004. Verdroogd, vermist, verstard en versnipperd; hoe moet dat nu met onze laagveenwateren? OBN onderzoeksplan.
- MINISTERIE VAN LNV, 2008. Natura 2000 profielendocument. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ede.
- SARNEEL, J.M., 2010. Colonisation processes in riparian fen vegetations. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- SOOMERS, H., 2012. Fragmentation and seed dispersal in freshwater wetland. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- STARING, W.C.H., 1856. De bodem van Nederland. De samenstelling en het ontstaan der gronden in Nederland t.b.v. het algemeen.
- VAN 'T VEER, R., D.M. Hoogeboom, A. Aptroot, J.P.C. van der Goes, 2009. Veenmosrietlanden in Natura 2000 gebieden Laag Holland. Actualisering van de habitattypenkaart. Landschap Noord-Holland, Heiloo.
- WEEDA, E., J.H.J. SCHAMINÉE, & L. VAN DUUREN, 2000. Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland. Deel 1. Wateren, moerassen en natte heiden.